

PUBLISHINGS of Kostanay State Pedagogical Institute	 Қостанай мемлекеттік педагогикалық институтының ЖАРНЫСЫ	ВЕСТНИК Костанайского государственного педагогического института
--	--	---

2019 ж. қазан, №4 (56)
Журнал 2005 ж. қаңтардан бастап шығады
Жылына төрт рет шығады

Құрылтайшы: Қостанай мемлекеттік педагогикалық институт

Бас редактор: Әбіл Е.А., тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚМПИ, Қазақстан
Бас редактордың орынбасары: Амандыкова А.Б., ауыл шаруашылығы ғылымдарының кандидаты, ҚМПИ, Қазақстан

РЕЦЕНЗЕНТТЕР

Бережнова Е.В., педагогика ғылымдарының докторы, ММХҚИ СИМ, Мәскеу қ., Ресей
Жаксылыкова К.Б., педагогика ғылымдарының докторы, Қ. Сәтпаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық зерттеу университетінің профессоры, Қазақстан

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ

Амирова Б.А., психология ғылымдарының докторы, Е.А. Букетов атын. ҚарМУ, Қазақстан
Благодарзумына О.Н., экономика ғылымдарының кандидаты, Молдова Халықаралық Тәуелсіз Университетінің доценті, Молдова
Доман Э., лингвистикалық ғылымдар докторы, Макао университеті, Сидней, Австралия
Елагина В.С., педагогика ғылымдарының докторы, профессор, ООМГПУ, Ресей
Жилбаев Ж.О., педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы президенті, Қазақстан
Кайе Ж., философия ғылымдарының докторы, Виа Домисия Университетінің профессоры, Перпиньян қ., Франция
Катцнер Т., Батыс Вирджиния Университетінің профессоры, PhD докторы, АҚШ, Батыс Вирджиния
Кульгильдинова Т.А., педагогика ғылымдарының докторы, Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӨТУ-нің профессоры, Қазақстан
Марилена Сантана дос Сантос Гарсия, лингвистикалық ғылымдар докторы, Сан-Паулу Папа католик университеті, Бразилия
Монова-Желева М., PhD докторы, Бургас еркін университетінің профессоры, Болгария
Чаба Толгизи, Венгрияның Сегед Университеті экология кафедрасының ғылыми қызметкері, Венгрия

Тіркеу туралы куәлік №8786-Ж
Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрлігімен
19.11.2007 берілген.
Жазылу бойынша индексі 74081

Редакцияның мекен-жайы:
110000, Қостанай қ., Тәуелсіздік к., 118
(ғылым және халықаралық байланыстар басқармасы)
Тел. (7142) 54-85-56 (135)

№4 (56), октябрь 2019 г.
Издается с января 2005 года
Выходит 4 раза в год

Учредитель: *Костанайский государственный педагогический институт*

Главный редактор: *Абиль Е.А.*, доктор исторических наук, профессор, КГПИ, Казахстан

Заместитель главного редактора: *Амандыкова А.Б.*, кандидат сельскохозяйственных наук, КГПИ, Казахстан

РЕЦЕНЗЕНТЫ

Бережнова Е.В., доктор педагогических наук, профессор МГИМО МИД, г. Москва, Россия

Жаксылыкова К.Б., доктор педагогических наук, профессор Казахского национального исследовательского университета им. К. Сатпаева, Казахстан

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Амирова Б.А., доктор психологических наук, КарГУ им. Е.А. Букетова, Казахстан

Благодарная О.Н., кандидат экономических наук, доцент Международного Независимого Университета Молдовы

Доман Э., доктор лингвистических наук, университет Макао, Сидней, Австралия

Елагина В.С., доктор педагогических наук, профессор, ЮУГГПУ, Россия

Жилбаев Ж.О., кандидат педагогических наук, доцент, президент Национальной академии образования им. И. Алтынсарина, Казахстан

Кайе Ж., доктор философских наук, профессор, Университет Виа Домисия, г. Перпиньян, Франция

Катцнер Т., доктор PhD, профессор Университета Западной Вирджинии, США

Кульгильдинова Т.А., доктор педагогических наук, профессор КазУМОиМЯ им. Абылай хана, Казахстан

Марилена Сантана дос Сантос Гарсия, доктор лингвистических наук, Папский католический университет Сан-Паулу, Бразилия

Монова-Желева М., доктор PhD, профессор Бургасского свободного университета, Болгария

Чаба Толгизи, научный сотрудник кафедры экологии, Университет Сегеда, Венгрия

Свидетельство о регистрации № 8786-Ж
выдано Министерством культуры и информации Республики Казахстан
19 ноября 2007 года.
Подписной индекс 74081

Адрес редакции:

110000, г. Костанай, ул. Тәуелсіздік, 118
(управление науки и международных связей)
Тел. (7142) 54-85-56 (135)

Оспанұлы, С.

филология ғылымдарының кандидаты,
профессор

Мырзагалиева, К.

филология ғылымдарының кандидаты,
филология департаментінің
қауымдастырылған профессоры
Ө. Сұлтангазин атындағы ҚМПУ,
Қостанай, Қазақстан

АБАЙ ӨЛЕҢДЕРІНІҢ ҚАРА СӨЗДЕРІМЕН ҮНДЕСТІГІ

Түйін

Мақалада А. Құнанбаевтың «Жұрттың бәрі түсіне бермейді» деп, өлеңдеріндегі ойларын қара сөздерінде де қайталанғаны нақты мысалдар арқылы көрсетіледі.

Кілт сөздер: Ар, ғылым, білім, қара сөз, дүние, мал, данышпан, үгіт-насихат, жалқау, надандық, арсыз, еңбек, ақыл, қайрат, жүрек.

1 Кіріспе

Қай халықтың болса да болашағы білім, ғылым, өнерде екенін ерте сезінген Абай, өлеңдерінде қоғамдық өмірдің көкейкесті мәселелері мен көлеңкелі жақтарын көрсете отырып, надандық құрсауынан шығудың сара жолын нұсқайды. Ол бірде ақыл етіп айтса, бірде астарлап, енді бірде ашық, сынау-мінеу арқылы өз ойын жеткізеді. Ұлы ақынның өлеңдерінің де, публицистикасының да, қара сөздерінің де айқындамасы – адам тәрбиесі; адамзатты сүю, ізгілік, ізет, жамандық атаулыдан қашық болу, жақсылыққа ұмтылу, еңбек ету, білім алу, сол білімді ел игілігіне, қажетіне, адал іске жұмсау, арлы болу: «Турасын ойлағанда, балаңа қатын әперме, енші берме, барыңды салсаң да, балаңа орыстың ғылымын үйрет! Мына мен айтқан жол – мал аяр жол емес. Құдайдан қорық, пендеден ұял, балаң бала болсын десең – оқыт, мал аяма! Әйтпесе, бір ит қазақ болып қалған соң, саған рахат көрсете ме, өзге рахат көре ме, я жұртқа рахат көрсете ме?». Ақын осы ойын өлеңінде де қайталап:

«Пайда ойлама, ар ойла, //Талап қыл артық білуге. //Артық ғылым кітапта, //Ерінбей оқып көруге», – дейді.

М.Әуезов: «Абай өзінің өлең сөздерінің көптен-көбін заманындағы оқушы мен тыңдаушыларына үнемі түсінікті болмайтындай көреді. Онысы анығында солай да еді. Осы жайды ескеріп, Абай енді қарасөзінде сол өлеңдерінде айтылатын ойларының бірталайын жаңа сөзбен таратады», – деп көрсетеді.

Яғни, өлеңдерінде айтылған ойды қара сөздерінде қайталау Абай шығармаларынан бастау алады. М.Әуезовтің осы пікірінің ақиқаттығына өлеңі мен қарасөзін салыстыра оқыған кісінің көзі жете түседі.

Қара сөздеріндегі бірінші сөзді өлеңдерімен салыстырып көрейік:

//Соқтықпалы, соқпақсыз жерде өстім, // Мыңмен жалғыз алыстым, кінә қойма!.

«Бұл жасқа келгенше жақсы өткіздік пе, жаман өткіздік пе, әйтеуір бірталай өмірімізді өткіздік: алыстық, жұлыстық, айтыстық, тартыстық-әурешілікті көре-көре келдік».

//Ғылым да жоқ, ми да жоқ, //Даладағы аңдарсың. //Жүрегінмен тыңдамай, құлағыңмен қармарсың. //Соны көріп, соларға //Қайтіп қана сарнарысың?!

//Мұңдасарға кісі жоқ, сөзді ұғарлық, //Кім көңілді көтеріп, болады ермек?

«Білгенінді кімге үйретерсің, білмегенінді кімнен сұрарсың?... Мұңдасып шер тарқатысар кісі болмаған соң...».

//Жылай, жырлай өлгенде, //Арттағыға сөз қалсын, //Мендей ғаріп кез болса, //Мойын салсын, ойлансын. //Қабыл көрсе сөзімді, //Кім тыңдаса, сол алсын.

«Ақыры ойладым: осы ойыма келген нәрселерді қағазға жаза берейін, ақ қағаз бен қара сияны ермек қылайын, кімде-кім ішінен керекті сөз тапса, жазып алсын, я оқысын».

Өлеңдеріндегі ой қара сөздерінде қайталанып тұрған жоқ па?! Сондықтан Абай қара сөздерін өлеңдерімен сабақтастыра қарастыруды жөн көрдік.

2 Материалдар мен әдістер

Бірінші сөз – кіріспе, аннотацияны да еске түсіреді. Біздіңше көркем-публицистикалық жанрларға жататын эпиграфқа келіңкірейді. Шығарманың мазмұнын, идеясын ашып көрсету үшін әдеби-көркем, ғылыми, ғылыми-танымдық әдебиеттердің алдында да беріліп жүр (С.О.). Қысқаша айтсақ, эпиграф – шығармада айтылатын ойдың тезисі. Онда деректер мысалға келтірілмейді, бағалау болмайды.

Ойшыл, ғұлама халықты оқу-білімге үндеп, оныншы сөзінде «...малды сарып қылып, ғылым табу керек. Өзіңе табылмаса балаң тапсын. Ғылымсыз ахирет те жоқ, дүние де жоқ», – десе, «Ғылым таппай мақтанба» деп басталатын өлеңінде:

Дүние де өзі, мал да өзі, //Ғылымға көңіл бөлсеңіз. //Білгендердің сөзіне, //Махаббатпен ерсеңіз – дейді. Болашақты болжай білген ақын «Он сегізінші сөзінде» «Тегінде адам баласы, адам баласынан ақыл, ғылым, ар, мінез деген нәрселермен озбақ» – деп, одан басқа қасиеттерімен оздым деу ақымақтық екенін айтады. Осы ойы «Әуелде бір суық мұз – ақыл зерек» деп басталатын өлеңінде:

«...Ақыл, қайрат, жүректі бірдей ұста, //Сонда толық боласың елден бөлек» – деген жолдарда жаңғырады.

Данышпан Абай халықтың мақал-мәтелдеріне де сын көзбен қарап, оларды елестетіп, моральдық-психологиялық мән-мазмұнына ерекше көңіл бөледі. «Бесінші сөзінде» қазақтың уайым-қайғысы мал екенін, оны «түстік өмірің болса, күндік мал жи», «Өзінде жоқ болса, әкең де жат», «Мал – адамның бауыр еті», «Малдының беті – жарық, малсыздың беті – шарық», «Ер азығы мен бөрі азығы жолда», «Ердің малы елде, еріккенде қолда», «Берген перде бұзар», «Алаған қолым – береген», «Мал тапқан ердің жазығы жоқ», «Байдан үмітсіз – құдайдан үмітсіз», «Қарның ашса, қаралы елден без» деген мақалдардан байқауға болатынын айтады.

3 Нәтижелер

Шындығында да бұл мақалдар әртүрлі ойға жетелеп, қазір де кейбіреулердің «мал-жан аман ба?» деп сәлемдесетіні еске түседі. Сонда малдың жаннан артық болғаны ма? Ойшыл Абай қазақтың тыныштық, ғылым, білім, әділет үшін қам жемей, малды бірінші орынға қоятынын сынайды. «Малды болса, әкесін жаулауды да ұят көрмейді екен, қулық, сұмдық, тіленшілік, соған ұқсаған қылықтың қайсысын болса да қылып жүріп, мал тапса, жазалы демесек керек екен», – деп таңқалыс білдіреді. Осы бір қысқа ғана айтылған сөз оқушысын ойландырып, толғандырып, өз-өзіне сын көзбен қарауға итермелейді. Үгіт-насихат айтылмаса да, есті адамға тәрбиелік мәні зор. Сондай ар-ұятты жиып қойып, тек баюды ғана ойлайтын құлқынның құлы малтабарлар арамызда жүрген жоқ па?! Ұрлық-қарлықпен қалта толтырып, рухани азғындаған кісіні байлығына қарай бағалайтындар аз ба?! Абай мұны «Өлең – сөздің патшасы, сөз сарасы» деп басталатын өлеңінде де келістіре, жеріне жеткізе көрсетеді:

«Мал жиып арамдықпен ұрлап-қарлап, //Қусың десе, қуанып жүр алшандап. //Қақса-соқса бір пайда түсе ме деп, //Елдің байын еліртіп «жау мұндалап». //Ынсап, ұят, ар, намыс, сабыр, талап – //Бұларды керек қылмас ешкім қалап. //Терең ой, терең ғылым іздемейді, //Өтірік пен өсекті жүндей сабап».

Ұстаз алтыншы сөзінде «Өнер алды – бірлік, ырыс алды – тірлік» деген мақалды мысалға келтіріп, қазақтың бірліктің қандай елде болатынын, қайтсе тату болатынын білмейтінін сынайды. Мақалда айтылып тұрған бірлік малға ортақтасу емес, ақылға ортақтасу екенін, мал берсең, атасы, діні басқа халық өкілдері де біріге жалданып жұмыс істейтінін түсіндіре баяндайды. «Бірлік малға сатылса, антұрғандықтың басы осы» деп, ағайын бір-біріне

алысып-беріспей-ақ бірігуі керектігін, сонда ғана алауыздық болмайтынын дәлелдейді. «Ырыс алды – тірлік» дегенді де түсіндіріп, көкірегің, көңілің ояу болса, тірлік сол дегенді мегзейді. Көкірегі өлі адамның ақылсыз, жігерсіз болатынын айтып:

//»Кеселді жалқау, қылжақпас, //Әзір тамақ, әзір ас, //Сыртың – пысық, ішің – нас, //Артын ойлап ұялмас» болып жүріп тірімін деме, онан да алла жіберген ақ бұйрықты өлімнің өзі артық» деген ой түйеді.

4 Талқылау

Қара сөз өлеңмен түйінделген. Қара сөз бен өлеңді араластырып жазу батырлық, ғашықтық эпостарымызда да, ертегі, аңыздарымызда да жиі кездеседі. Мәселен «Алпамыс батыр» жырында:

//»Қызының аты Қарлығаш, //Аш белге түскен сүмбіл шаш. //Енді бұлар ер жетсін, //Қояйын біраз доғарып», – деп жырды ағылтып келе жатып «Әлқисса» деп алып: «Шекті деген елінде Сарыбай деген бай бар еді, онда да перзент жоқ еді, Байбөрімен екеуі сөйлескенде арман қылар еді», – деп қара сөзге ауысып, қайтадан өлеңге кезек беріледі. Осы сияқты «Ер Тарғын», «Ер Қосай», «Қарадөң батыр және ұрпақтары» т.б батырлар жырларында да өлең мен қара сөз кезектесіп, бір-бірін жалғап, толықтырып отырады. «Ер Төстік» ертегісінде де:

//Шалқұйрықты мін, Төстік! //Сан жасауын алмадым, //Саған бола тандадым, //Ақсыр-малдай сауытты //Осы жолға ки, Төстік! – деп зарлайды.

Төстік Кенжекейдің тілін алып, Шалқұйрық атты мінітін болады. «Ақбай», «Марфузаның уақиғасы» т.б. ертегілерінде де осы үлгі қайталаанады.

Қара сөзді өлеңмен түйіндеу ауыз әдебиетінде, шешендік сөздерде Балабидің «Жерден ауыр не?», «Жиренше шешен», «Қаздауысты Қазыбек», «Тіленші мен Жәнібек» т.б. ұшырасады. Ал жазба әдебиетінде қара сөзді өлеңмен түйіндеу Абайдан басталатынына жоғарыдағы қара сөз айғақ.

Көкірегің өлі болса, көзіңнің барының қажеті қанша?! Көкірегі соқыр – өнерсіз, білімсіз, надан пенде, ішкені мен жегеніне мәз қуыс кеуде. Мұнда да Хакім Абай оқушысын ойға шомдырып, айтпақ үгіт-насихатын ишарамен жеткізеді. Оны көкірегі ояу адам түсінеді. Алтыншы сөздегі ойын Абай «Жетінші сөзінде» де қайталап: «Көкіректе сәуле жоқ, көңілде сенім жоқ. Құр көзбенен көрген біздің хайуан малдан неміз артық?», – деп жетілдіре түседі. Бұл көрсоқыр надандықтан сақтандырып, көкірекке білім, ғылым нұрын түсіруге шақыру.

Сегізінші сөз де осы мазмұндас. Ақын «ақылды кім үйренеді, кім тыңдайды?» деп өзі-не-өзі сұрақ қойып алады да, болыс пен бидің тыңдамайтынын, өйткені, өздерін ақылды санайтынын, сондықтан да сондай орындарға сайланып отырмыз деп ойлайтынын, ел түзеуге қолдары тие бермейтінін, тисе де шығынданып, шығынымыздың орнын толтыра алмай қаламыз деп қорқа соғатындарын шенейді. Байлардың да дүниенің жолында жүргендерін, өзінде жоқты малымен сатып алатындарын, ақылды да, ғылымды да, білімді де малдан қымбат санамайтынын қынжыла жеткізеді. Ұры-залым, сұм-сұрқиялардың да, «қой жүнді қоңыршалардың да» ақыл тыңдай қоймайтынын дәлел, сылтауларын келтіре отырып жеткізіп: «Аналар анадай болып тұрғанда, білім, ғылым, ақылды не қылсын?», – деп сөзін мысқылдай түйіндейді.

Ақыл тыңдайтын жан жоқ, сұрақ жауапсыз қалғандай болады. Оны ұлы Абай тағы да оқушысының еншісіне қалдырады. Ойға шомсаң тағы да сұрақ туындайды: Неге талпынбаймыз, неге кежегіміз кейін тартып тұрады, енжарлық па, жалқаулық па?!

Бұған жауапты «Қартайдық, қайғы ойладық, ұйқы сергек» өлеңіндегі «Наданға арам – ақылды құлаққа ілмек, //Бұл сөзден ертегіні тез үйренбек, //Рас сөздің кім білер қасиетін, //Ақылсыз шынға сенбей, жоққа сенбек деген жолдардан табамыз.

Абай өмір сүрген замандағы қазақ даласын облыс, округ, болыстарға бөлу, болыс сайлау қазақ қоғамындағы әлеуметтік жағдайларды барынша шиеленістірді. Қазақ елі орыс заңына бағынып, ағайынгершілік қала бастады. Билікке таласу, болыстыққа, аға сұлтандыққа қол жеткізу үшін патша ұлықтары мен жандаралдарына, ояз, адвокат, чиновник, тілмаштарына пара беру күшейді. Жағымпаздық, өтірік-өсек өршіп, рулық, жүздік жіктеу, алауыздық

ушыға түсті. Ауыл атқамінерлері түймелері жылтыраған патша адамдары не айтса да мақұлдап, қоғамды неше түрлі дерт жайлай бастады. «Бар малымды шығындап, болыс болдым мінеки» деп Абайдың өзі айтқандай, болыстыққа таласқандар әр қайсысы өз жақын-жуықтарынан партия құрып, уезд, округ басшылары мен патша әкімшілігінің шенеуніктеріне пара беріп, шығынға белшесінен батты. Болыстыққа түскен адамның бұл шығарған шығыны ол сайланғаннан кейін қара халықтан өндіріліп алынды. Осыдан кейін ағайын арасында араздық туып, бір әке, бір шешеден туғандардың өздері бір-бірін көрместей болатын. Абай феодалдық-патриархалдық қоғамдағы осындай надандық пен әділетсіздікті, екіжүзділікті, паракорлық пен жемқорлықты, өтірікшілдік пен өсекшілдікті, жағымпаздықты өткір сынға алды.

Абай қара сөздерінің үшінші сөзінде адамның жалқау, мақтаншақ, арсыз, тойымсыз болуының себебін надандығынан, жұмысы жоқтығынан, кәсіппен айналыспауынан көреді. Егін салып, саудамен айналысса, өнермен шұғылданып, ғылым жолын қуса өрге басарын айтады.

Дұрыс, жөн білетін адам болыстыққа сайлауға түссе, оны болдырмау үшін басқалар өтірік «шапты, талады» деп байбалам салып, арыз жазатындарын, іс қаралған жағдайда «Өтірік көрмегенін көрдім деуші куәлар» алдын-ала дайындалып қойылатынын, сөйтіп басы дауға түсіп, беделден жүрдай болып, жалынса құтылып, «жалынбаса, тергеулі, сотты адам болып, ешбір қызметке жарамай, басы қатерге түсетінін», жазады.

Бұл қара сөзде Абай өмір сүрген заманның болмыс-бітімі, патша өкіл-ұлықтары ортасының іс-әрекеті көрініс тапқан. Адам бойындағы теріс қылық пен шылық, болыстықты мақсұт тұту отаршыл билік құрылымының кесірінен туындаған сол бір заманның, қоғамның дерті еді. Абай сол дерттен айықтыру жолын іздейді. Ол жол – адал еңбек ету, білім, ғылым жолы екенін, өнерді өзге халықтан үйрену керектігін сөз соңында тағы да қайталап ескертеді.

Ақын осы ойын «Болыс болдым, мінеки» өлеңінде дамытып, бар малын шығындап болыс болған пенденің ояз, съез десе, жүрегі ұшып, шыбындап, қорқып, старшын, би алдында иіліп, жұмсарып, мүләйімсіп, момындарға кісімсіп, халық алдында «жарылқаймын» деп алдап-арбап айнала дамыл таппай далақтап шауып жүрген екі жүзді бейнесін көз алдыңызға әкеледі.

Өлең түйінінде де жоғарыдағы қара сөзіндегідей болыс байғұс та түбінде сотты болатыны айтылады:

//Өз қағазы өз көзін //Жоғалтуға жарайды. //Тауып алып жалғанын, //Қылмысыңды санайды. //Өзі залым зәкүншік //Танып алды талайды, //Көрмей тұрып құсамын //Темір көзді сарайды».

Абай «Әуелде бір суық мұз–ақыл зерек» деп басталатын өлеңінде:

«Әуелде бір суық мұз–ақыл зерек, //Жылытқан тұла бойды ыстық жүрек. //Тоқтаулық, қалыпты, шыдамдылық, //Бұл – қайраттан шығады, білсең керек. //Ақыл, қайрат, жүректі бірдей ұста, //Сонда толық боласың елден бөлек... //Біреуінің күні жоқ біреуінсіз, //Ғылым сол үшеуінің жолын білмек», – дейді.

Данышпан Абай он жетінші сөзінде осы ойын қайталап, қайрат, ақыл, жүрек үшеуін айтыстырып, әрқайсысының қадір-қасиетін өз ауыздарымен жеткізеді. Еңбек дүниеде лайықты өнер, мал табу, абырой мен мансап, бойды таза сақтап, көрсеқызар жеңілтектіктен, нәпсі мен шайтанның азғыруынан құтқаратынын, адасқанды түзу жолға салатынын, Ақыл бұл дүниеде де, о дүниеде де не пайдалы, не залалды –бәрін білетінін, онсыз ғылымды игеру мүмкін еместігін, Жүрек адам денесіне қан тарататынын, онсыз Тіршілік жоқ екенін, Ғылым үшеуінің де айтқандарының дұрыстығын айтып, «үшеуіңнің басыңды қоспақ менің ісім», – депті. – Бірақ сонда билеуші, әмірші жүрек болса жарайды. Ақыл, сенің қырың көп, Жүрек, сенің ол көп қырыңа жүрмейді. Жақсылық айтқанына жаны-дені құмар болады. Көнбек түгіл қуанады. Жаманшылық айтқанына ермейді. Ермек түгіл жиреніп, үйден қуып шығарады. Қайрат, сенің қаруың көп, күшің мол, сенің де еркіңе жібермейді. Орынды іске күшінді оятпайды. Осы үшеуің басыңды қос, бәрін жүрекке билет», – деп ұқтырып айтушының аты ғылым екен».

Сөйтіп Абай Қайрат, Ақыл, Жүректің ғылымды игерумен алға басатынын, адамның қасиеттілігі үшеуінің бірлігінде жатқанын дәлелді жеткізген.

Адам мүшелерінің атқарар қызметіне қарай, жүрек бірінші, ми екінші екен. Ми жүрекке әмір бере алмайды, жүрек миға әсер етеді. Бұл медицинада дәлелденген мәселе.

Ойшыл ақын екінші сөзінде бала күнінен қазақтардың сартты көрсе «ененді ұрайын, кең қолтық, шүлдіреген тәжік, арқадан үй төбесіне саламын деп қамыс артқан, бұтадан қорыққан, көз көргенде әке-үке десіп, шығып кетсе қызын боқтасқан, сарт-сұрт деген осы» десіп Ноғайды көрсе, оны да боқтап «түйеден қорыққан ноғай, атқа мінсе шаршап, жаяу жүрсе—демін алады, ноғай дегенше ноқай, қашқын ноғай, «башалшік» (ұсақ саудагер – С.О.) ноғай десіп, орысқа «ауылды көрсе шапқан, жаман сасыр бас орыс» орыс ойына келгенін қылады деген... Не айтса соған нанады, «ұзын құлақты» тауып бер депті» десіп күліп отыратынын есіне алып, сонда өзінің «біздің халықтан басқалар антұрған, жаман, ең тәуір халық біз екенбіз ғой деп ойлайтынын айтады. Сөйтсе, сарттың егін егіп, өсірмейтін жемісі, жасамайтын шеберлігі жоқ, әр қайсысы өз жұмысын ғана біліп, бір-бірімен жауласпайды екен, орысқа қарамай тұрған кезімізде қазақ еліне киім-кешек жеткізіп тұрған да солар, орысқа қараған соң орыстың өнерін бірінші үйреніп алған да солар. Араларында бай да, молда да, сыпайы, епті жандар да көп. Ноғай да солдатқа, кедейлікке шыдамды, молда, медресе ұстап оны күте де білетін халық екен. Еңбек етіп, мал табудың да жолын біледі, өздері салтанатты әсем. Оларға енді біріміз жалданып жұмыс істеп, біріміз еткен еңбегіне ризашылығымызды білдіріп жүр екенбіз. Біздің ең бай деген адамымыздың өзін «сәнің шаңшы, (лас, былғаныш – С.О.) аяғың білән пышыратырға қойған идән түгіл, шық, сасық қазақ», – деп үйінен қуып шығатын жағдайға жетіпті.

Автор осы жайттарды айта келіп, соңында олардың қазақ халқынан озып отырған себебі бірін-бірі түртпектемей, шаруа істеп, өнер қуып, мал таба білуінде деген түйін айтады.

Осы екінші қара сөзді оқығанда есіңізге автордың:

//Жақсы менен жаманды айырмадың... //Бет бергенде шырайың сондай жақсы, //Қайдан ғана бұзылды сартша сыртың?», – деген жолдары түседі.

«Біздің қазақтың қосқан аты алдында келсе, түсірген балуаны жықса, салған құсы алса, қосқан иті өзгеден озып барып ұстаса, есі шығып бір қуанады». Жиырма алтыншы сөз осылай басталады.

«Білмеймін содан артық қуанышы бар ма екен? – дейді автор мысқылдап. – Озса хайуан озды, жықса баласы не өзі емес, бөтен адам жықты, мұнда сонша мақтанарлық не бар? Мұның бәрі өзгелерді ызаландырмақ ниетпен түймедейді түйедей етіп көрсететін қазақтың даңғойлығы екен. Абай сол мақтаншақтықты, біреуге ор қазуды әшкерелейді. «Біреуді ызаландырма – шарифатта харам, шаруаға залал, ақылға теріс», – деп, біреуді ыза қылғанға сонша қуанарлық ештеңе жоқтығын, оған ызаланып жер болып, қорланудың да бекершілік екенін айтады.

Әр сөзі ақыл, өсиет, өнеге.

Осы қара сөздегі «Мұның бәрі – қазақтың қазақтан басқа жауы жоқ, биттей нәрсені бір үлкен іс қылған кісідей қуанған болып, ана өзгелерді ызаландырсам екен демек» деген сөйлемге байланысты бір айта кететін жайт; қазір үлкен-кішіміздің бәрі қит етсе «қазақтың жауы – қазақ» дегенді Абайдың өзі айтып кеткен» деп жоғарыдағы сөзді бұрмалап жүргені. Шынында Абай ұлтына жанашырлықпен болмашыға мәз болып, өсіріп, бөсіп сөйлейтін кейбіреулердің ұсақтығын сынға алған. Бұл жерде ұлт, ұлыс арасындағы мәселе сөз болып отырған жоқ, ауылдас, ағайындас адамдардың даңғойлығы, пайдасыз, ешкімге опа бермейтін ұсақ-түйекке үйірлігі айтылған. Соған дана Абай бір-бірімен жауласып, не көрінді дегенді айтып, оның бәрі надандықтарынан екендігін дәлелді жеткізген.

Автордың осы қара сөзіндегі ойы «Қыран бүркіт не алмайды, салса баптап» өлеңінде де бар:

«Күні бойы шабады бос салақтап. //Тиіп-шығып, ыза қып ұстатпаса, //Қуанар иелері сонда ыржақтап. //Не таптық мұныменен деген жан жоқ, //Түні бойы күпілдер құсын мақтап. //Басқа сая, жанға олжа дәнеме жоқ, //Қайран ел осынымен жүр далақтап».

Бұл ой «Қарашада өмір тұр» өлеңінде де кездеседі:

//Кеудесі толған қулық ой, //Бәрі де пасық, езбе емес.//Құмары оның айт пен той, //Пайда мен мақтан, өзге емес. Осы өлеңдегі «бәрі де пасық» деген контексті алып, Абай қазақтың бәрі пасық деген деуге бола ма?!

Ақын пайдасыз, бос мақтан үшін уақыт өткізбей, кәсіппен айналыс дегенді айтып отыр. Әрі бұл қызық үшін құс ататын, ит таластыратын қатыгездікті де еске салады. Абайдың ой өзегінде бүкіл бір халықты кінәлау емес, мейірімдікке, бауырмалдыққа, түсіністікке, елдікке шақыру жатыр. Ол халқын жанындай сүйеді, елі үшін жаны ауырады, қамығады. Бәрі сол сүйіспеншіліктен, жұртым көзін ашып, ел қатарына қосылып, ілгері басса екен деген ниеттен туындап тұр.

5 Қорытынды

Абай шығармаларына саяси тұрғыдан талдау жасап, қыр-сырына үңіле түссек, оның қазақ қоғамындағы толып жатқан өзекті саяси-әлеуметтік шешілуі қиын түйінді мәселелерді қозғаған қоғамтанушылық қырын аңғарамыз.

Ұлы ойшыл қазақ ауыз әдебиеті мен жыршы-жыраулар поэзиясынан ғана нәр алып қойған жоқ, ол сонымен қатар шығыс әдебиеті мен философиясынан әрі орыстың ілгерішіл ойшылдары мен демократтарының да шығармаларын бойына сіңіріп, оны өз дәуірінің озық ой-пікірімен ұштастыра қорытып, қазақ өміріндегі маңызды саяси-әлеуметтік мәселелерді түсіндіруге қолданды. Сөйтіп өз поэзиясына көсемсөзшілік ой-идеяны да сіңістіріп отырды.

Абай феодалдық-патриархалдық қоғамдағы осындай әділетсіздік пен надандықты, паракорлық пен жалақорлықты, өтірікшілдік пен өсекшілдікті «Заман ақыр жастары //Қосылмас ешбір бастары. //Бірін бірі қастыққа //Қойнына тыққан тастары», – деп өткір сынға алып, «Қуанбаңдар жастыққа, //Елерме күлкі, мастыққа. //Көзің қайдан жетеді //Достық пенен қастыққа?», – деп жастарды жаман әдеттен сақтандырады. Адал жолмен тапқаныңды пайдаңа жарат, «сыпайы жүр де шаруа ойла, арыз құмар болғандар, «Опыр-топыр, шақ-шұққа» тап болады деп үгіт-насихат айтады. Ақынның ағартушылық сипатындағы өлеңдерінде публицистік сарынның басым жататындығы көзге айқын шалынады.

«Сенен аяр түгі жоқ», ертең-ақ «жын сықылды бұзылып» мың құбылатын Дүтбайдың ішкі сырын ашып көрсетіп, «Қулық емес, бұл – бір дерт», – дейді. Дүтбайдың бойындағы теріс қылық пен шылық, болыстықты мақсұт тұту отаршыл билік құрылымының кесірінен туындаған сол бір заманның, қоғамның дерті еді. Абайдың өлең аяғын «Қулық емес, бұл – бір дерт», – деп түйіндеуі де сондықтан.

Ол тұста Абайдай оқыған, көңілі кең – дала, көкірегі – алтын сандық адам аз еді. Ол сол білгенін халыққа жеткізіп, санасына құюды, еліне сөйтіп пайдасын тигізуді көздеді, сол үшін болыс та болып көрді. «Бірақ оның ізгі ниетін іске асыруға ел жуандары аяғынан шалып жол бермеді. Сондықтан да Абай: «Моласындай бақсының, жалғыз қалдым тап шыным», – деп күрсінуден өтті. «Мыңмен жалғыз алысу» оңай емес, оның үстіне маңайы тегіс құлқын қамын жеп, «бас-басына би болуды көздеген «берекесі кеткен ел», «өңкей нөл».

«Өңкей нөл» – өз ой-пікірі жоқ, біреудің айдауымен жүріп, айтуымен тұратын «жұрт айтса – болды, көп айтса – көнді» пенделер де, «единица» – халықтың қамын ойлайтын зейінді, зерделі, зиялы азаматтар еді.

Соны түсіне білген Абай:

«Единица кеткенде, //Не болады өңкей нөл», – деп ел қамын жеген ер азаматтар болмаса, қоғамның күйреуге ұшырайтынын айтады.

Халықты «өңкей нөлге» айналдырып, бір-біріне айдап салып береке-бірлігінен айыру «бұратана» халықты уысында ұстау мақсатынан туған отаршыл Ресей империясының саясаты болатын. Надан халықты ұлттың рухани байлығы – дәстүр-салтынан, қадір-қасиетінен айырып, тұл, құл ету оңай.

Әдебиеттер тізімі

1 Әуезов М. Абай Құнанбаев – Алматы: Қазақ ССР-нің «Ғылым» баспасы, 1967.

2 Абай. Шығармаларының екі томдық жинағы. Бірінші том. Өлеңдер мен аудармалар

3 Екінші том, өлеңдер мен аудармалар. Поэмалар, қара сөздер. – Алматы: «Жазушы» баспасы, 2005.

Материал редакцияға түсті: 21.09.2019

ОСПАНҰЛЫ, С., МЫРЗАГАЛИЕВА, К.

ГАРМОНИЯ СТИХОВ И СЛОВ НАЗИДАНИЯ АБАЯ

В статье говорится о том, как в стихах «Не каждый это поймет» А. Кунанбаев отражает в стихах свои мысли конкретно повторяющимися примерами.

Ключевые слова: честь, наука, образование, слова назидания, мир, мудрец, пропаганда, ленивый, невежество, нечестивый, труд, ум, смелость, сердце.

OSPANULY, S., MYRZAGALIYEVA, K.

HARMONY OF ABAI'S POEMS AND EDIFICATION WORDS

The article refers to how A. Kunanbaev reflects his thoughts in the verses with specifically repeated examples in the verses «Not Everyone Understands».

Key words: conscience, science, education, peace, cattle, sage, propaganda, lazy, ignorance, impure, work, mind, heart.

МАЗМҰНЫ

КІРІСПЕ СӨЗ	3
ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ САРАПТАМАЛЫҚ-ШОЛУ ЗЕРТТЕУЛЕР	
<i>Анастасова Л.</i> Жоғары бизнес-білім: түлектердің дағдыларына қатысты жұмыс берушілердің халықаралық үрдістері мен үміттері	5
<i>Байжанова С.А., Балгабаева Г.З.</i> Мектепке дейінгі жастағы балалардың Қазақстан Республикасының тарихы мен мәдени құндылықтарына құрметпен қарауды қалыптастыру	17
<i>Бондаренко Ю.Я.</i> Қазіргі білім беру жүйесінде тарихи және көркем бейнелерді пайдалану	21
<i>Бондаренко О.Ю., Бондаренко Ю.Я.</i> Шаршаған адам. Тарих және қазіргі заман.	26
<i>Есіркепова К.Қ., Ихсан Д.М.</i> Ұлықбек Есдәулет поэзиясындағы метафора қолданысы	32
<i>Жандауова Ш.Е., Жабагина Ж.Р.</i> Бастауыш сынып оқушыларының дүниетану сабағында танымдық қызығушылығын дамыту	39
<i>Оспанұлы С., Мырзагалиева К.</i> Абай өлеңдерінің қара сөздерімен үндестігі	43
ЭМПИРИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР	
<i>Агеева С.В.</i> 13-14 жас шаңғы-жарысушылардың спринттік қашықтыққа физикалық дайындығының ерекшеліктері	50
<i>Аканов Ш.К.</i> Студент жастар арасында салауатты өмір салтын қалыптастыру	58
<i>Гурская И.Ф., Тынбаев Ж.А.</i> Қазақстан Республикасы ұлттық құрамасының конькимен жүгірушілердің нәтижелілігін арттыру мүмкіндіктері	62
ПӘНДЕРДІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ ЖӘНЕ ТЕХНОЛОГИЯСЫ	
<i>Бекенова А.Қ., Сатбаева М.Т.</i> «Педагогика» курсы бойынша семинар сабақтарын ұйымдастыруда педагогикалық жоғары оқу орындарын оқытудың жаңа тәсілдерін қолдану	69
<i>Даулетбаева Г.Б., Ерсұлтанова З.С.</i> CLIL форматындағы оқыту стратегиялары	74
<i>Ерсұлтанова З.С., Сәбит З.С.</i> Білімді тексеруде және информатикадан сабақтар өткізуде Classroom құралын қолдану	78
ЖАС ЗЕРТТЕУШІЛЕРДІҢ ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІ	
<i>Аканбаев Б.Н., Шамитдинов А.М.</i> Мұғалімдердің эмоционалды күйіп кетуінің алдын алу технологиясы	83
<i>Рядинская А.И.</i> Қазақстандағы желілік әдебиеттің дамуы Самрат Иржасовтың шығармашылығы мысалында	87
<i>Ташетов А.А., Отынбай Д.О.</i> Медиа-білім оқытудың online жүйесінде студенттердің медиамәдениеті мен медиақауіпсіздігін дамытудың шарты ретінде	92
<i>Турлубаева Д.К.</i> Қостанай облысында музыкалық білім берудің қалыптасуы	96
«РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» БАҒДАРЛАМАСЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ	
<i>Мукашева Б. Х., Рысбек Н.</i> Рухани жаңғыру және білім берудің жанарудағы рөлі	101
МЕРЕЙТОЙЛЫҚ ҚҰТТЫҚТАУЛАР	104
<i>Оспанұлы С.</i> Өмірзақ Сұлтанғазин (Өмірзақ Сұлтанғазинді еске алу)	105
БІЗДІҢ АВТОРЛАР	106
АВТОРЛАРДЫҢ НАЗАРЫНА	112

СОДЕРЖАНИЕ

ВСТУПИТЕЛЬНОЕ СЛОВО	3
ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ОБЗОРНО-АНАЛИТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ	
<i>Анастасова Л.</i> Высшее бизнес-образование: международные тенденции и ожидания работодателей в отношении навыков выпускников	5
<i>Байжанова С.А., Балгабаева Г.З.</i> Формирование уважительного отношения к истории и культурным ценностям Республики Казахстан у детей дошкольного возраста	17
<i>Бондаренко Ю.Я.</i> Использование исторических и художественных образов в системе современного образования	21
<i>Бондаренко О.Ю., Бондаренко Ю.Я.</i> Человек усталый. История и современность	26
<i>Есиркепова К.Қ., Ихсан Д.М.</i> Применение метафоры в поэзии Улыкбека Есдаулетова	32
<i>Жандауова Ш.Е., Жабагина Ж.Р.</i> Развитие познавательного интереса у младших школьников на уроках познание мира	39
<i>Оспанұлы С., Мырзагалиева К.</i> Гармония стихов и слов назидания Абая	43
ЭМПИРИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ	
<i>Агеева С.В.</i> Особенности физической подготовки лыжников-гонщиков 13-14 лет на спринтерские дистанции	50
<i>Аканов Ш.К.</i> Формирование здорового образа жизни среди студенческой молодежи	58
<i>Гурская И.Ф., Тынбаев Ж.А.</i> Возможности повышения результативности конькобежцев национальной сборной Республики Казахстан	62
МЕТОДИКА И ТЕХНОЛОГИЯ ПРЕПОДАВАНИЯ ДИСЦИПЛИН	
<i>Бекенова А.К., Сатбаева М.Т.</i> Использование новых подходов обучения педагогических вузов в организации семинарских занятий по курсу «Педагогика»	69
<i>Даулетбаева Г.Б., Ерсұлтанова З.С.</i> Образовательные стратегии в формате CLIL	74
<i>Ерсұлтанова З.С., Сәбит З.С.</i> Использование Classroom для проверки знаний и проведения занятий по информатике	78
НАУЧНЫЕ РАБОТЫ МОЛОДЫХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ	
<i>Аканбаев Б.Н., Шамитдинов А.М.</i> Технология профилактики эмоционального выгорания учителей	83
<i>Рядинская А.И.</i> Развитие сетевой литературы в Казахстане (на примере творчества Самрата Иржасова)	87
<i>Ташетов А.А., Отынбай Д.О.</i> Медиаобразование как условие развития медиакультуры и медиабезопасности студентов в системе online обучения	92
<i>Турлубаева Д.К.</i> Становление музыкального образования в Костанайской области	96
РЕАЛИЗАЦИЯ ПРОГРАММЫ «РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ»	
<i>Мукалиева Б.Х., Рысбек Н.</i> Духовное возрождение и роль образования в модернизации	101
ЮБИЛЕЙНЫЕ ПОЗДРАВЛЕНИЯ	104
<i>Оспанұлы С. Умирзак Султангазин (Посвящается памяти Умирзака Султангазина)</i>	<i>105</i>
НАШИ АВТОРЫ	108
ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ	115

CONTENT

INTRODUCTION	3
THEORETICAL AND OVERVIEW-ANALYTICAL ARTICLES	
<i>Anastassova L.</i> The higher business education: international trends and employers' expectations towards graduates' skills.....	5
<i>Baizhanova S.A., Balgabayeva, G.Z.</i> Formation of a respectful attitude to history and cultural values in children of preschool age.....	17
<i>Bondarenko Yu.Ya.</i> The use of historical and artistic images in the system of modern education.....	21
<i>Bondarenko O.Yu., Bondarenko Yu. Ya.</i> A tired man. History and modernity.....	26
<i>Esirkepova K.K., Ikhsan D.M.</i> Application of the metaphor in the poetry of Ulikbek Esdauletov.....	32
<i>Zhandauova Sh.E., Zhabagina Zh.R.</i> Development of cognitive interest in younger students in the classroom learning the world.....	39
<i>Ospanuly, S., Myrzagaliyeva, K.</i> Harmony of Abai's poems and edification words.....	43
EMPIRICAL RESEARCH	
<i>Ageeva, S.V.</i> Features of the physical training of skiers-racers 13-14 years old at sprint distances.....	50
<i>Akanov, S. K.</i> Formation of a healthy lifestyle among students.....	58
<i>Gurskaya I.F., Tunbaev Zh.A.</i> Opportunities to improve the results of skaters of the national team of the Republic of Kazakhstan.....	62
METHODOLOGY AND TECHNOLOGY OF TEACHING DISCIPLINES	
<i>Bekenova A.K., Satbaeva M.T.</i> Use of new approaches to teaching pedagogical higher education institutions in organizing seminar lessons in the pedagogy course.....	69
<i>Dauletbaeva G.B., Ersultanova Z.S.</i> Educational strategies in the CLIL format.....	74
<i>Yersultanova Z. S. Sabit Z.S.</i> Usage of classroom for training and testing of the knowledge on informatics.....	78
SCIENTIFIC WORK OF YOUNG RESEARCHERS	
<i>Amanbaev B.N., Shamitdinov A.M.</i> Technology of prevention of emotional burnout of teachers.....	83
<i>Ryadinskaya A.I.</i> The development of the network literature in Kazakhstan by the example of the art of Samrat Irzhasov.....	87
<i>Tashetov A.A., Otynbai D.O.</i> Media education as a condition for the development of mediaculture and media security of students in online education system.....	92
<i>Turlubayeva D.K.</i> Formation of music education in Kostanay region.....	96
REALIZATION OF THE PROGRAMME «RUKHANY ZHANGYRU»	
<i>Mukalieva B.H., Rysbek N.</i> Spiritual revival and the role of education in modernization.....	101
ANNIVERSARY CONGRATULATIONS	
<i>Ospanuly S. Umirzak Sultangazin (Dedicated to the memory of Umirzak Sultangazin)</i>	105
OUR AUTHORS	
INFORMATION FOR AUTHORS	